

Avundsjukans sociala smärta, skadeglädjens sanna lycka

I regissören Milos Formans film »Amadeus«, baserad på Peter Shaffers pjäs med samma namn, har hovkompositören Antonio Salieri huvudrollen – inte Wolfgang Amadeus Mozart, som titeln antyder. I Formans och Shaffers tappning möter vi en ambitiös och gudfruktig Salieri som genom bön och hårt arbete tagit sig fram till dåtidens musikmecka, Wien. Formans och Shaffers Salieri har gjort en lysande karriär, från bonddräng på den italienska landsbygden till en av sin samtids mest framstående kompositörer. Han undervisar bland andra Ludwig van Beethoven och Franz Liszt samt den musikintresserade kejsaren Josef II. Salieri har kämpat hårt och gav redan i ungdomen ett löfte till Gud att om Gud vill låta sin skaparkraft komma till uttryck genom Salieri så skulle Salieri leva i kyskhet och avstå från kärlekslivets frestelser. Och fram till dess att Mozart träder fram på scenen upplever Salieri att Gud bönhört honom.

Men när Mozart anländer till Wien börjar Salieri förstå att han endast är en medelmätta och att Gud har valt Mozart som sin musikaliska förmedlare. När det dessutom visar sig att Guds val föll på en vällusting och oanständig pajas förlorar Salieri tron på en gudomlig rättvisa. Han bestämmer sig för att ta saken i egna händer och göra allt för att skada Mozart. Salieris slutgiltiga hämnd blir att på ett listigt sätt lyckas pressa Mozart att komponera ett rekviem, som blir Mozarts egen dödsmissa, för vilken Salieri dessutom planerar att ta åt sig äran. Men även här spelar Herren honom en spratt. I slutet av filmen känner sig Salieri ansvarig för Mozarts död;

han är ångerfull och man förstår att han känner både skuld och skam gentemot sitt offer.

Även om det saknas historiska belägg för att Salieris relation till Mozart var sådan som den gestaltas i Formans och Shaffers framställning, så illustrerar filmen två allmänna mänskliga egenskaper: avund och skadeglädje. Det är starka känslor, som numera kan visualiseras med hjälp av modern avbildningsteknik. Med utgångspunkt i en japansk studie av H Takahashi et al kan man i dag spekulera över hur det kan ha sett ut i Salieris hjärna när han kände stark avund och skadeglädje. Man kan även introducera begreppet »social smärta« för att förstå den neurologiska aktivitet som motsvarar känslan av avund.

Filmens Salieri känner viss avund mot Mozart redan innan de träffas för första gången. Salieri jämför deras respektive uppväxt: Amadeus hade en pappa

AVUNDSJUK BEUNDRAN

Gud valde Mozart till sitt musikinstrument. Det väckte Salieris eviga avund och illvilja. Små fåglar ser upp till stora i ödmjukhet, ruvande på sitt tysta hat.

Teckning: Magnus Stenstam

»Avund som drivkraft för illvilligt beteende kan också finnas inom akademien om någon får en tjänst som man själv tycker att man borde ha fått, eller om den man jämför sig med får fördelar som man själv inte får.«

som drillade sonen i musik från 3–4 års ålder, Salieris far var obildad och helt ointresserad av musik, och närmast ett hinder för sonens ambitioner. Salieri föraktade sin pappa och bad till Gud att fadern skulle dö, och när denne faktiskt avled trodde sig Salieri ha blivit bönhörd.

Första gången Salieri hör och ser Mozart ge en konsert har Salieri dessförinnan bevittnat hur Mozart förlustat sig med en ung kvinna. Salieri uppfattar Mozart som en vållustig pajas, och trots att Salieri är full av beundran inför hans musik så tror Salieri att det måste vara rena slumpen att Mozart lyckats så väl med det aktuella musikstycket.

Den musikintresserade kejsaren Josef II i Wien har också hört talas om Mozart och vill invitera honom till hovet för att ge honom i uppdrag att komponera en opera. Salieri har komponerat en liten välkomstmarsch till Mozarts ära, ett stycke som framförs av kejsaren. När kejsaren sedan vill överrätta noterna avböjer Mozart. Han har redan kompositionen i huvudet. Det vill kejsaren ha demonstrerat, och det är nu vi för första gången bevittnar Salieris starka avund. Mozart sätter sig och spelar lätt och obesvärat Salieris välkomstmarsch. Men inte nog med det, Mozart kommenterar och förbättrar stycket, och åtminstone Salieri förstår att det är förbättringar.

I samband med komponerandet av välkomstmarschen får vi se hur Salieri har jobbat med kompositionen – han sitter vid pianot och skriver ner not för not, ändrar och förbättrar. Nästa gång Salieris avund illustreras är när han upptäcker att Mozart skriver noterna direkt utan att ens skissera eller göra anteckningar. Salieri förstår att kompositionerna redan finns färdiga i Mozarts huvud när de överförs direkt på pappret – musikgeniet själv, som det illust-

SUG UT DET GÖTTASTE ... heter denna teckning av konstnären och läkaren Magnus Stenstam. På samma sätt som en kolibri suger i sig nektar avnjuter den skadeglade sin nästas motgångar.

Teckning: Magnus Stenstam

reras i filmen, jobbar bäst vid biljardbordet med ett glas vin i handen.

Och vilken musik! Salieri inser återigen att det inte var någon slump han bevittnade vid Mozarts första konsert. Det kan inte vara annat än Guds röst som talar direkt genom Mozart, denna obscena och dekadenta fjant. Det är en absolut skönhet – som bara kan vara Guds verk.

Filmens Salieri drar slutsatsen att Gud har lurat honom och beslutar sig för att hämnas. Han försöker hindra Mozarts framgångar, vilket på sikt leder till Mozartfamiljens fattigdom och så småningom Mozarts undergång i alkohol, febersjukdom och högt arbetstempo. (I verkligheten var nog Mozart inte alls fattig när han dog, och sannolikt dog han i reumatisk feber.)

Sista gången filmen låter oss bevittna Salieris avundsjuka är på en karneval där Mozart, lätt berusad, blir uppmanad att imitera olika kompositörer, bland annat Bach. Salieri, som finns med bland maskerna på festen, ber Mozart imitera Salieri. Och när Mozart, ovetande om att Salieri är närvarande, driver hejdlöst med kollegan och hans musik, förstår denne att geniet Mozart uppfattar honom som en talanglös medelmätta.

Men det finns också scener då Salieri känner skadeglädje över Mozarts motgångar. Det händer i situationer där Mozart ifrågasätts av kejsaren, första gången är vid uruppförandet av den opera som kejsaren beställt (»Die Entführung aus dem Serail«). Kejsaren, som efter föreställningen är ganska uppskattande, har ändå några synpunkter på verket, nämligen att »det finns för många toner«. Mozart blir upprörd och ber kejsaren precisera vilka toner han menar bör tas bort. Fast Salieri förstår att Mozart har rätt, verket är perfekt och det finns precis så

många toner som behövs, varken mer eller mindre, så ser man hur Salieri njuter av kejsarens kritik av Mozart.

Nästa gång vi iakttar Salieris skadeglädje är vid uruppförandet av »Figaros bröllop«. Det är en fyra timmar lång föreställning som frestar på kejsarens talamod. Salieri ser honom plötsligt gäspa, och han vet att antalet gäspningar står i omvänd proportion till antalet förväntade föreställningar. Salieris glädje över kejsarens gäspningar känner inga gränser eftersom han förstår att det är han själv och inte Mozart som har kejsarens gunst. Men trots glädjen över egna framgångar förefaller glädjen över Mozarts motgångar vara större. Talesättet »egen framgång är bäst, men andras olyckor är inte heller att förakta« får genom Salieri ett ansikte.

Om vi nu låtsas för ett ögonblick att filmens framställning är korrekt, hur ska vi föreställa oss det som händer i Salieris hjärna när han känner stark avund? Det finns faktiskt forskning som kan ge några kvalificerade svar på den frågan. Den japanske forskaren H Takahashi et al och kollegor har genomfört ett antal socialpsykologiska experiment samtidigt som de undersökte försökspersonernas hjärnor. Takahashis grupp uppmanade sina försökspersoner (universitetsstudenter) att föreställa sig en medstudenter, ganska lik dem själva i fråga om prestationer, men med bättre utseende, större framgång i kärlek och högre social status, tilldelas högre betyg – en jämbördig person, med andra ord, som har större tur i livet än de själva.

Försökspersonerna uppmanas därefter att tänka intensivt på sin upplevelse av avund. Samtidigt med att den avundsjuka känslan väckts tog man bilder på försökspersonernas hjärnor med funktionell magnetisk resonanstomografi (fMRI). Avbildningen visade att precis samma områden i hjärnan aktiveras vid avund som vid stark fysisk smärta. Hjärnan tycks alltså inte kunna skilja mellan den psykologiska smärta som är orsakad av avund och den smärta som uppkommer av fysiska orsaker. De japanska forskarna har därför lanserat begreppet »social smärta« i avsikt att beteckna avundens fysiologiska association med den fysiska smärtan [1]. Försökspersonerna uppvisade inga tecken på avundsjuka gentemot personer som de var överlägsna eller inte konkurrerade med. Det finns liknande försök som bekräftar resultaten från studien genomförd av Takahashis grupp [2].

I Formans film ser vi nästan hur avunden lyser ur ögonen på Salieri när Mozart snabbt improviserar förbättringar på Salieris mödosamt framvärkta välkomstmarsch eller när den avundsjuka får se originalnoterna till musikgeniets kompositioner. Det är som om den ljusaktivitet i hjärnan som visualiseras med hjälp av fMRI-tekniken även skulle kunna uppfattas direkt via ögonen.

Takahashi och hans grupp har även undersökt vad som händer i hjärnan hos den som känner skadeglädje. Forskarna bad samma försökspersoner att föreställa sig sina jämbördiga, framgångsrika och lyckosamma medstudenter plötsligt drabbas av otur och motgång. För-

»För den som känner mycket stark avund är således en eventuell efterföljande skadeglädje kanske den enda sanna glädjen.«

sökspersonerna uppmanades att intensivt känna efter i vilken omfattning de kände skadeglädje – samtidigt som aktiviteten i deras hjärnor studerades med fMRI-teknik.

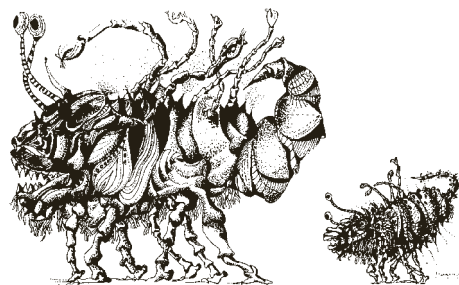
Det visade sig att området som aktiveras är samma område som slås på vid känslor av lycka och glädje. Man kan alltså hävda att skadeglädje är en form av sann glädje, om än inte den enda glädjen. Det intressanta med den japanska studien är också att skadeglädjen mot någon som det går illa för ökar ju starkare känslan av avund varit mot samma person tidigare. För den som känner mycket stark avund är således en eventuell efterföljande skadeglädje kanske den enda sanna glädjen. Sannolikt var det just detta område i Salieris hjärna som lyste intensivast när kejsaren ansåg att »Die Entführung aus dem Serail« innehöll för många toner eller när kejsaren gäspade vid uppförandet av »Figaros bröllop«.

Även om Formans och Shaffers framställning av Salieris avund och den åtföljande illviljan är historiskt inkorrekt, så anspelar den på ett klassiskt tema. Vi känner igen det från många litterära texter, exempelvis Gamla testamentets berättelse om Kain och Abel. Här är det den gammaltestamentliga guden som favoriserar Abel, vilket leder till Kains avundsjuka och hämnd: han slår helt enkelt ihjäl Abel. Motivet kommer igen i Bibelns berättelse om Josef, som favoriseras av sin far, vilket väcker avundsjuka hos hans bröder: de säljer honom till en slavhandlare. Samma tema går igen i Shakespeares »Othello« där Jago-gestalten ställer till det för alla inblandade. Återigen är det avundsjukan som är den dominerande drivkraften.

Frågan är om inte avund är en av de vanligaste orsakerna till illvilligt beteende – ibland med dödlig utgång. Men oftast resulterar avund i elakartat förtal, giftiga anmärkningar, verbala tjuvnyp, elaka grimaser och gester etc. Avund som drivkraft för illvilligt beteende kan också finnas inom akademien om någon får en tjänst som man själv tycker att man borde ha fått eller om den man jämför sig med får fördelar som man själv inte får. Likadant, om den man jämför sig med lyckas publicera ett arbete i en tidskrift med hög impaktfaktor medan man själv bara lyckas figurera i tidskrifter med låg sådan. Man kan även ana att det bakom vissa anklagelser om forskningsfusk kan finnas avundsjuka – som ett sofistikerat sätt att misskreditera en konkurrent.

Men man bör skilja mellan avund och indignation. Man kan till exempel vara indignerad över en annan persons rikedom (om vederbörande till exempel har tre tusen par skor i garderoben) – då är det inte avundsjuka. Men man bör också skilja mellan olika ty-

LITEN FÖLJER STOR
 Är det en överläkare som går ronden på den gamla goda tiden? Vilka tankar rör sig under skalet i underläkarens tankeorgan? – om det nu är en underläkare.
 Teckning: Magnus Stenstam

per av avund: en välvillig och en illvillig [3]. Den välvilliga avunden kanske leder till att jag försöker få det lika bra som den som har det bättre än jag, medan den illvilliga avunden kan leda till att jag förstör för den jag är avundsjuk på även om jag därigenom förstör även för mig själv. Sedan finns det en typ av avund som kan rikta sig mot personer som redan har det sämre än man själv – men som man kanske vill ska få det ännu sämre. I sådana fall talar man om missunnsamhet.

Om nu avundsjuka leder till en svår social smärta, samtidigt som det enda sättet att minska avundsjukan kan leda till att man förstör för andra och dessutom tvingas till självdestruktiva handlingar – då finns all anledning att begrunda hur man skulle kunna förebygga känslor av avund. Den amerikanske moralfilosofen John Rawls' förslag till lösning är att vi skapar ett rättvist samhälle [3].

Hur ska det gå till? Avundsjukan är ju en klassisk last – en av de sju dödssynderna. Den som är avundsjuk är vanligtvis omedveten om att det är just avund han eller hon känner. Det finns diverse motivförädlingsmekanismer som maskerar avunden eller förtränger insikt om den. Omgivningen däremot känner ofta igen en avundsjuk person, och frågan är om det inte skulle vara möjligt att utveckla läkemedel eller olika former av behandling mot avundsjuka.

Om vi som människor är så enkelt funtade att vi neurofysiologiskt aktiverar samma område i hjärnan när vi känner fysisk och psykisk smärta, uppstår också en rad andra frågor:

1) Vad händer i hjärnan när vi känner existentiell smärta? Om det är samma områden som aktiveras vid psykisk, existentiell och fysisk smärta, behöver vi inte längre kalla det för medikalisering om vi behandlar existentiellt lidande med läkemedel.

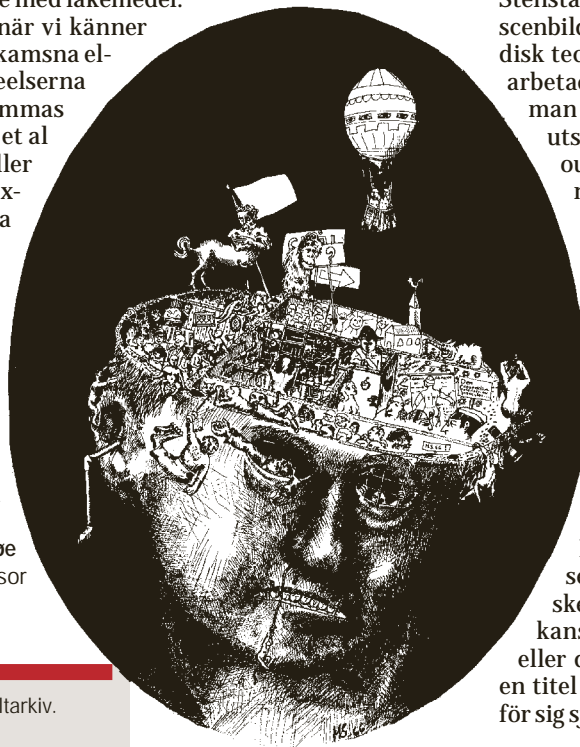
2) Vad händer i hjärnan när vi känner oss illa bemötta, kränkta, skamsna eller skuldbelagda? Företeelserna skulle mycket väl kunna rymmas inom det som H Takahashi et al kallar social smärta. Det gäller bara att utveckla lämpliga experiment som kan förkasta eller stödja hypotesen.

Avundsjukan, uppfattad som social smärta, tycks alltså vara såväl ett medicinskt som ett moralfilosofiskt problem – kanske borde problemområdet omtalas under samlingsnamnet neuroetik. Är det inte dags att samarbeta kring denna problematik?

Niels Lynøe
professor

INNEHÅLL I HUVUDET
Människans huvud är belamrat med alla handa tankebråte – vackert och fult, ont och gott. Vem vet vad som poppar upp ur ögon och mun?

Teckning: Magnus Stenstam

Outtömlig idéspruta, konstnär och läkare

Kultursidans artikel om Salieri och Mozart i det här numret av Läkartidningen illustreras med konstnärliga teckningar av Magnus Stenstam, till sin pensionering läkare i Eskilstuna. Teckningarna har några år på nacken, de finns återgivna i boken »Doktor Stenstams samlade huvudverk eller Noteringar från föreläsningar och röntgenronder med en eller annan insterstitiell teckning«, utgiven 1994 i en samlarupplaga på 500 nummerade och signerade exemplar.

I boken finns ett smakprov på Stenstams karaktäristiska figurer, ofta monsterliknande eller rovfågelslika väsen med mänskliga attribut. Vid sidan av dessa finns skämtteckningar med ett myller av figurer framställda på ett mångsidigt bildspråk – ibland kompletta rebusar att begrunda och lösa. Vissa av Stenstams teckningar tar med åskådaren på en särskild och personligt färgad upptäcktsfärd i sjukhusens och den medicinska forskningsvärld.

Som medicinare i Lund på 1960-talet hamnade Stenstam »i spexeriet« och gjorde affischer och scenbilder, parallellt med verksamhet som sporadisk tecknare i kårtidningen Lundagård. Han samarbetade också under nio år med »Piratens talesman Helmer Lång«, bas för Karnevalens konstutställning. Lång beskriver Stenstam som en outtömlig idéspruta utan hejd på den konstnärliga skaparviljan.

Magnus Stenstams konstnärskap fortsatte även under åren som yrkesverksam läkare. Torrnålsgravyr, arbete med kopparstick, målning i olja och tempera – »när min ganska petiga tecknarstil tröttade ut mig«. Resultatet av dessa års produktion visades upp vid några utställningar på olika ställen i Västsverige på 1990-talet, och några bilder publicerades (till upphovsmannens stora förvåning och glädje) i en parisisk konstdidskrift, »Eter«.

I förordet till samlarupplagan skriver Magnus Stenstam att vissa av hans bilder avser att »... skämta med någon person eller kanske oftare en företeelse ...«, medan »... andra kanske endast försöker beskriva former, skuggor eller dagrar«. Några av bilderna har försetts med en titel eller en kort text, men ibland får bilden stå för sig själv, utlämnad till åskådarens egen tolkning.

Gabor Hont

Läs mer Referenslista <http://ltarkiv.lakartidningen.se>